

33. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця . . . – С. 128–136.
34. Иоанн Златоуст. Бесіди на діяння святих апостолів. – Київ: друк Лаври, 24 серпня 1624 (Книга з книжкової колекції ВКМ, інв. № КДФ – 18456). Герб розміщений – с.3 нн 1-го рахунку.
35. Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Б.Задорожний, А.М.Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – С.21-22.
36. Из кн.: Herbarz szlachty polskiej Władysława Nowina – Chrzanowskiego. – Bonn, 1982.
37. Див. позицію 33.

Наталія БОНДАР (Київ)

Унікальний примірник Острозької Біблії 1581 р. з фондів НБУВ

Давні книжки, вік яких нараховує сотні років, мають свою унікальну долю. Ця доля – купівля-продаж, зміна власників, вкладення до храму – відбилася на їхніх сторінках у вигляді записів, екслібрисів та суперекслібрисів, печаток, штемпелів, давніх шифрів, потекстових коментарів, унікальних оправ, рукописних вставок, малюнків та інших самобутніх ознак. Тому вже давно дослідниками сприйнята та не підлягає дискусії теза про унікальність кожного примірника стародруку як самостійної вартісної пам'ятки. Найцікавішими в цьому сенсі серед кириличних видань, як правило, є Євангелія, Біблії, Апостоли. До них ставилися бережливіше, їх передавали від дідів та батьків дітям, вкладали до церков та монастирів, їх читали, та коментуючи на берегах, фіксували на їхніх сторінках дати народження та смерті близьких, певні історичні події, нерідко грошові прибутки та витрати та багато іншого. Тому давні кириличні стародруки ставали не тільки пам'ятками культури, а й до певної міри ужиткового мистецтва. Перше українське кириличне видання біблійного тексту – знаменита Острозька Біблія 1581 р., що по праву стоїть в ряду віхових світових стародруків, збереглася до нашого часу у досить значній кількості примірників. За останніми підрахунками, десь до 350, тобто дещо менше ніж чверть тиражу¹. Примірники цього видання є в багатьох бібліотеках та музеях України, в тому числі й у Києві. Тільки в зібранні НБУВ нараховується 18 Острозьких Біблій 1581 р. Незважаючи на таку значну їх кількість кожна з Біблій є цінною, цікавою та непересічною пам'яткою.

Нашу увагу привернув один з примірників, унікальний комплекс провенієнцій та маргіналій якого дозволяє прослідкувати долю книжки майже від часу видрукування її досьогодні. Цей примірник (ВСРВ, шифр Кир.652)

відомий дослідникам і аналізований ними в багатьох публікаціях² головним чином через давні власницькі записи Василя Зенковича-Тихинського 1594 р. Записи виконані через 13 років після виходу книжки, що досить багато в порівнянні з іншими виданнями Івана Федорова – масмо Апостол 1564 р. з вкладними записами того ж року. Але для масиву примірників Острозьких Біблій цей запис можна вважати серед найдавніших та найцікавіших не тільки для зібрання НБУВ, а й взагалі.

Аналіз маргіналій та провенієнцій Василя Зенковича (на український лад Зінковича) вказує на високу освіченість їх автора та здібність до віршування. Він не тільки залишив велику кількість нотаток білорусько-українською та польською мовами, в тому числі поетичні рядки, а також власноруч розбив майже увесь біблійний текст на окремі вірші або версети за зразком західних Біблій. Він зазначає, що звірив острозьку Біблію з іншими текстами Святого Письма, на жаль, не вказавши, з якими саме. Можливо, йдеться про польські видання Біблії. На той час були видруковані в Кракові католицька Біблія 1561 р. в друкарні С. Шарфенберга в перекладі Іоанна Ніча Леополіти (перевидана 1575 та 1577 рр.) та протестантські переклади, підготовлені кальвіністами та видрукувані у Бересті 1563 р. та в Несвіжі за редакцією Симона Будного у 1572 р. Можливо, що звірка велася і з чеським текстом. З яким саме виданням звірив Острозьку Біблію В. Зенкевич, можна буде судити лише при проведенні порівняльного текстологічного дослідження.

В деяких випадках В. Зенкович залишив невеликі потекстові коментарі та примітки на полях, заміняв незрозумілі слова синонімами, іноді змінив розподіл глав, підкреслив або закреслив окремі слова або невеликі уривки, які, на його погляд, підлягають вилученню. Часто вказував, що певні рядки належать до іншої глави або книги. Окремі частини, серед них книги Юдиф, Есфір, залишилися нерозділеними. Цікаво також, що нумерація аркушів подекуди виконана кириличними, подекуди – арабськими цифрами. Можливо, у відповідності до тих текстів, з якими йшла звірка. Взагалі глоси на полях цього та інших примірників острозької Біблії мають стати об'єктом самостійних досліджень.

Довгий час пошуки відомостей про В. І. Зенковича-Тихинського не мали конкретних результатів. Ми спробували пов'язати його з заможним львівським братчиком, власником фольварку Іваном Зінковичем (Зенковичем), що приблизно в той же час на рубежі 16-17 ст. надавав чималі кошти на діяльність братства, що зафіксовано в архівних документах⁴. Жив у Львові та в Снятині. На початку 17 ст. В. Зінкович помер, грошові внески у 1606-1610 рр. сплачувала братству

його вдова. Але характер прізвища Василя Зенковича-Тихинського вказував на його дрібношляхетське, вірогідніше білоруське походження, братчик Іван Зінкович належав до міщанського стану. Хоча абсолютно виключити можливість їхніх родинних стосунків не можна за браком відповідного фактографічного матеріалу.

Випадково нам все ж таки вдалося виявити деякі документальні відомості стосовно автора маргіналій В. Зенковича та декількох його родичів. Йдеться про матеріали типових для того часу судових справ в зв'язку з майновими конфліктами між небагатими шляхтичами Зенковичами-Тихинськими та селянами сусіднього з ними села Озеран⁵, підданими Києво-Печерського монастиря. В 1556 р. з приводу нападу монастирських озеранських селян на конопницьку землю Тихинського маєтку⁶ Зенковичів королю скаржилися Іван та Ізмаїл Олексійовичі Зенковичі, слід вважати, що батько й дядько Василя Зенковича⁷. В 1584 р. й пізніше знову були зафіксовані випадки нападу озеранських селян Річицького повіту, підданих Києво-Печерського монастиря, на сільця Фалесевичі та Конопличі, що належали Зенковичам, на що вже скаржилися брати Василь та Юрій Зенковичі⁸. Відомо, що Юрій [Іванович] Зенкович-Тихинський, тобто брат Василя Зенковича, в 90-ті рр. 16 ст. обіймав посаду річицького земського судді.

Записи на острозькій Біблії, датовані тим же часом, виконані все ж не в Тихинському маєтку, а у невеликому білоруському містечку Подорозьку⁹. Чому там, а не в Тихинську мешкав автор маргіналій, історія замовчує. Можна звернути увагу ще на один документ 1642 р., де група новогрудських “панів” кальвініського віросповідання, серед яких Самуїл Зенкович, скаржиться на настоятеля Лавришівського та Новогрудського монастирів, що їх притісняє. Цілком можливо, це родич Василя Зенковича-Тихинського.¹⁰ В числі тих же шляхтичів зазначені Самуїл та Ярош Римші – безперечно, родичі Андрія Римші, що був укладачем покажчика до Нового Завіту 1581 р. видання, відомого під назвою “Хронологія”.

Пізніше примірник опинився в Жировицькому Успенській монастирі під Слонимом, що знаходиться на досить близькій відстані від Подорозька. Невідомо, чи сам В. Зенкович вклав книжку в монастир, чи його нащадки. На книжці міститься характерний кириличний запис скріпою, виконаний великими літерами чорним вицвілим чорнилом про приналежність Біблії Жировецькому монастиреві чину св. Василя 1758 р. Відомо, що з початку 17 ст. цей монастир став василіанським. Жировицький монастир й досьогодні належить до визначних культових християнських осередків Білорусі. Він відомий своєю чудотворною Жировицькою іконою Богородиці, був та залишається місцем паломництва білорусів, українців, поляків.

Взагалі в багатій на рукописні та друковані пам'ятки бібліотеці Жиро-

вицького монастиря було щонайменше дві острозькі Біблії 1581 р. Друга з них, із записом Київського уніатського митрополита, архієпископа Полоцького Афанасія Селяви (р. н. н. -1655), на сьогоднішній день зберігається в Вільнюсі. Вона в складі основного масиву книжок книгозбірні Жировицького монастиря, при якому також діяла духовна семінарія, в XIX ст. була передана Віленському Свято-Троїцькому монастиреві, потім перебувала у бібліотеці ім. Врублевських, зараз у фондах бібліотеки АН у Вільнюсі¹¹.

Далі відомо, що в другій половині 18 ст. наш примірник острозької Біблії потрапив до бібліотеки останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732-1798), відомого своєю освіченістю та бібліофільством. Складно сказати, чи книжка була подарована йому, чи придбана його агентами для кількатисячного королівського зібрання, яке Понятовський мріяв перетворити в публічну бібліотеку. Острозька Біблія 1581 р. стала одним з кількох кирилических видань, що відклалися в королівській бібліотеці.

Королівське зібрання розташовувалося в окремій спеціальній бібліотечній залі Королівського замку у Варшаві. Острозька Біблія відображена в 11-томному каталозі бібліотеки, що складений бібліотекарем короля, вченим, нумізматом та бібліофілом Яном Альбертранді (1731-1838)¹². Цю книжку спіткала та ж доля, що й цілісну бібліотеку¹³. Книжка зафіксована і розміщувалася під шифром "Reg. Theolog. 66a". Після смерті короля його бібліотека разом з іншим майном перейшла у власність його племінника Юзефа Понятовського, від якого була придбана відомим освітнім діячем Тадеушем Чацьким у 1803 р. для новостворюваної Волинської гімназії у Кременці. Цінна королівська бібліотека, фонди якої склали більше ніж 15 тисяч книжок, стала основою книгозбірні такого визначного освітнього закладу, як Волинська гімназія, з 1819 р. перетворена на Ліцей. Впродовж півтора століття Острозька Біблія 1581 р. розділяла долю книжкового зібрання Кременецького Ліцею, що після його закриття в 1831 р. стало фундаментом бібліотеки новоствореного Київського університету св. Володимира. Вже на тлі постреволуційної реформації давніх книжкових зібрань у 1927 р. в складі університетської книгозбірні було передане до Всенародньої Бібліотеки України (тодішня назва НБУВ). Напевне, в 30-ті рр. 20 ст. цей примірник був відібраний серед багатьох інших стародруків для створеної колекції кирилических видань у Відділі стародруків та рідкісних видань, де він зберігається й до сьогодні.

Багатоважкова історія цього примірника Острозької Біблії відбилася й на фізичних особливостях пам'ятки. Хоча збережені всі аркуші, але деякі з них забруднені, пошкоджені, з втратами фрагментів, зокрема, титульного аркуша, непрофесійно реставровані. Цікаво й те, що книжка має найбільші порівняно з іншими 17 примірниками розміри аркуша – 311 x 202 мм. До

особливостей примірника слід віднести наявність одразу обох післямов – 1580 та 1581 рр. Дослідникам відомі й інші такі примірники. Спочатку вміщена нижня частина аркуша 1581 р., приклеєна зворотньою стороною, а потім кінцівка 1580 р. повністю. Цікаво, що маленька гравірована марка Івана Федорова, трохи відмінна від оригінальної, ретельно вимальована над післямовою 1580 р. на папері з філігранню 1832 р.

Цікава оправа примірника, монтована з кількох типів шкіри, якими обтягнено дошки: світлого пергамену, використаного для нижньої кришки, та коричневої шкіри з тисненням для верхньої кришки. На корінці пергамен обклеєний темно-червоним папером. Відомо, що шкіра була коштовним матеріалом, тому використовувалася кількаразово. Тиснення верхньої кришки складається з рамки рослинного орнаменту, чотирьох наріжників з євангелістами, овального середника з розп'яттям та смужки в'язі з назвою "Бібліє словенські". Дірочки від цвяшків свідчать, що оправу прикрашали й металеві наріжники, тепер втрачені. Частково збереглися застібки з металу та шкіри. Обріз фарбований темним. Можемо твердити, що книжка реставрувалася в 30-40 рр. 19 ст. – зокрема, було замінено форзаці. Для них використано папір 1832 та 1844 рр.

Насамкінець зазначимо, що ми досліджували примірник, вже відомий і вивчений іншими книгознавцями, і переконані, що він таїть в собі ще багато нового, особливо в області потекстових маргіналій. Що вже й казати про інші числені примірники Острозьких Біблій 1581 р., що зберігають немало загадок та чекають уваги фахівців.

Література

1. Гусева А.А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Св. кат. – Кн. 1. – М., 2003. – С.592-594; Немировский Е.Л. Острожская Библия // Федоровские чтения. 2005. – М., 2005. – С.90-166.

2. Немировский Е.Л. Читатель изданий Ивана Федорова: Опыт анализа владельческих записей // Федоровские чтения. 1976. – М., 1978. – С.63; Немировский Е.Л. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров. – М., 1974. – С.139; Ісасвич Я.Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С.162 (фото); Шамрай М. А. Провенієнції у виданнях Острозької та Дерманської друкарень: За матеріалами фонду відділу стародруків ЦНБ АН України // Український археографічний щорічник. – Нова сер. Вип. 2. – К., 1993. – С.48-49; Шамрай М.А. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15-17 ст. з фондів НБУВ. – К., 2005. – С.66 (№ 67); Бондар Н.П. Острозькі видання в колекції кириличних видань НБУВ // Бібліотечний вісник. – № 4. – 1998. – С. 22; Ковальчук Г.І., Бондар Н.П., Кисельов Р.Є. Острозькій Біблії – 420 // Бібліотечний вісник. – № 6. – 2001. – С. 48-51; Бондар Н.П.

Примірники острозької Біблії у фондах НБУВ. – Український археографічний щорічник. Нова сер. – Вип. 8-9. – К. – Нью-Йорк, 2004. – С.142-144; Гусева А.А. Издания кирилловского шрифта ... – С.590; Шамрай М.А. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15-17 ст. з фонду НБУВ. – К., 2005. – № 67. – С.66-67.

3. Гусева А.А. Издания кирилловского шрифта ... – С.590-594.

4. АЮЗР. – Ч.1. Т.11. – К., 1904. – С. 19, 21, 26, 29, 43, 73.

5. Озерани – населений пункт Рогачівського р-ну Гомельської обл. Білорусі.

6. Тихиничі – там само.

7. Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. 1470-1700. – СПб., 1897. – С.25. № 45.

8. Там само. С. 50. № 105.

9. Там само. С. 268-269. № 729.

10. Подорозьк – зараз Волоковиського р-ну Гродненської обл. Білорусі.

11. Тумялис Ю.Г. Некоторые экземпляры Острожской Библии в книгохранилищах Литвы // Федоровские чтения. 1981. – М., 1985. – С.203-204; Ісаєвич Я.Д. Літературна спадщина... – С. 160.

12. НБУВ ІР. Ф.300. Систематический каталог библиотеки С. А. Понятовского. Т.2. Theologia. Арк.15.

13. Ласкажевська Х. Історія бібліотеки останнього польського короля // Бібліотечний вісник. 2001. – № 3. – С. 19-28; Колесник Е.А. Книжні колекції ЦНБАН УССР. – К., 1988. – С.17-24.

Олександр БУЛИГА (Рівне)

Друкарня Почаївського монастиря в період його юрисдикційної належності уніатській церкві (1730-1831)

Історія друкарні Почаївського Свято-Успенського монастиря привертала не одне покоління дослідників. Особливо їх цікавив час, коли обитель перебувала у юрисдикційній належності Уніатській церкві, саме тоді видавничий доробок монастиря був найвагомішим. У даній статті зроблена спроба проаналізувати василіанську добу Почаївської обители на основі історичних досліджень та збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею, у якій зберігається значна частина монастирських видань.

Першою науковою спробою дати огляд діяльності почаївської друкарні